

УДК 82.0(477);785;2–535.5

ХОЛМЩИНА В ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЙОГО УЧНІВ

Микола ЛИТВИН

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Центр дослідження українсько-польських відносин,
вул. Козельницька 4, 79026, Львів, Україна

У статті проаналізовано праці Михайла Грушевського і його учнів – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, присвячені історії та культурі Холмщини. В багатотомнику М. Грушевського "Історія України-Руси" є сотні згадок про Холм та Холмщину; чимало уваги приділено святиням княжого міста; реконструйовано визвольний похід 1648 р. війська Б. Хмельницького на Перемишль, Томашів, Холм, Замостя. Модерна історія краю добре відображена у виступах, науково-популярних статтях та публіцистиці М. Грушевського, зокрема у статті "Українці" (1910). В час Української революції М. Грушевський робив усе, щоб на Берестейських переговорах 1918 р. Холмщина була "прилучена" до УНР. Іван Крип'якевич підготував чотири десятки публікацій про Холмщину – її фольклор, церкви і школи, просвітиків, письменників, істориків. Етнополітичну історію регіону дослідив Мирон Кордуба у праці "Історія Холмщини і Підляшся" (1941).

Ключові слова: Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Холмщина, історія, культура.

Михайло Грушевський залишається одним із найбільших інтелектуалів новітньої України, мужнім державотворцем, який 1917 р. в умовах світової війни вимушено відклав улюблене історієписання, ставши руйнівником поліетнічної імперії Романових. Не зламали його дух ні депортація до Росії на початку війни, ні втрата великого наукового архіву і бібліотеки, які згоріли у ході першої російсько-більшовицької навали на Київ, столицю УНР.

Тогочасний життєвий подвиг державно-політичний чин професора історії Львівського університету, творця Наукового товариства імені Шевченка й нині не дає спокою ворогам і опонентам української державності. Зокрема тогочасна російська, згодом радянська, а віднедавна російська історіографія путінської доби не можуть вибачити М. Грушевському те, що він підірвав офіційну російську історичну доктрину і заснував українську концепцію¹. Власне його схема повністю виключає Московію/Росію з формування історичних теренів України. Натомість показує українцям документальні джерела його окремішності, а заодно суперечливість формування його національної пам'яті. Позатим сучасні провідні російські автори – історики, музейники, політики витоки нібито тисячолітньої Росії продовжують виводити як з Новгороду (якого до XI ст. фактично не було), так і з Києва.

¹ Див.: Ірина Колісник, *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)* (Київ: Генеза, 2009), 44; Тіна Пересунько, "Грушевський – на часі!", *День*, 11 жовтня 2016.

Впродовж свого буремного життя Великий українець не забув свою малу Батьківщину – Холмщину, Холмсько-Подляську Русь, Забужжя/Забуже, Забужську Русь, як ще її називали місцеві мешканці, сучасники Грушевського². В його знаменитому багатотомнику (11 томів, 12 книг) "Історія України-Руси" є сотні згадок про Холм та Холмщину. Зокрема в другому томі, виданому у Львові 1905 р., подано хроніку заснування на залісненій горі серед полів княжого Холма. Зазначено, що укріплене місто (із замком, "малим градцем" із церквою Івану Златоустому) Данило Романович "поставив ... десь коло 1237 р."³, до якого згодом переніс столицю Галицько-Волинської держави. Майбутній король побудував "міцне укріплення" з "машинами до стріляння", кам'яну вежу "на 15 локтів", "яка була вибілена, як сир". До міста, що стало "дитиною його серця", Данило стягнув "торговельну й промислову людність", серед них німців і ляхів; насадив "гарний сад". Важливим етапом в історії міста стало переселення із Угровська новозаснованої єпископської катедри. Історик підкреслив, що кафедральна церква Івана Златоустого була "чудом руської штуки, вже модифікованої західними впливами". Її баня стояла на чотирьох арках, двоє церковних дверей були "зложені з тесаного каменю – білого галицького й зеленого холмського", вікна мали вітражі з образами Спаса і Богородиці; дзвони привезли з Києва. М. Грушевський також уважав, що крім цієї святині Данило збудував у місті ще й церкву Трійці, Богородиці, Кузьми і Дем'яна⁴.

Далі історик іронічно підкреслює, що під час походу татарського воєводи Куремси 1255 р. Холм – "улюблену дитину" Данила спіткала "тяжка пригода" – страшна пожежа, яку, за свідченням літописця, було видно навіть в околицях Белза та у Львові. Однак невдовзі церкву св. Івана і Трійці відновлено, вибудовано величну церкву Богородиці, зміцнено "укріплення" міста. У новозбудованій церкві Богородиці згодом поховано Данила і холмських княжат. Щоправда, у XIX ст. цей храм після пожежі "зовсім перероблено"⁵. До речі, М. Грушевський був хрещений 1866 р. не в цьому величному храмі, а затишнішій церкві Івана Богослова.

М. Грушевський також стверджував, що "за Юрія Львовича" до Холма належала тоді земля Белзька, Червенська і Дорогичинська. Загалом до кінця XIV ст. Холм "від часу до часу був княжим столом", столицею середнього Забужжя, яке неодноразово прагнули захопити поляки⁶. У другому томі згадано також культурно-освітнє значення Євангелія Євсевія 1280 р. і Євангелія Георгія (т.зв. Галицьке, можливо 1282 р.), які, ймовірно, були "списані" у Холмській землі⁷.

² Михайло Корнилович, "Біженська трагедія Холмщини й Підляшшя," *Над Бугом і Нарвою* 1 (2016): 15–20.

³ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ: Наукова думка, 1992), т. 2, 381.

⁴ Там само, 381–383.

⁵ Там само, 383–384.

⁶ Там само, 384, 391.

У своїх наступних томах “Історії України-Руси” вчений розповідає про володарювання у Холмській землі в XIV ст. литовських князів, згодом “угрів”, а відтак “прилучення” краю до Польської корони⁸. При цьому аналізує соціально-економічні відносини, процес колонізації землі польською (насамперед мазовецькою) шляхтою, впровадження на селі практики німецького або ж польського чи волоського права, показує настрої шляхти і селян, порівнює ціни на продукти, зокрема меду, у Холмі та інших теренах держави⁹. Цікавою є також авторська інформація про те, що в XVI ст. у Холмській землі (складалася з Холмського і Красноставського повітів), що входила до Руського воєводства, в 401 сільських та 20 міських осадах діяло лише 70 сільських і 27 міських церков¹⁰. Щоправда, відсутній сюжет про творення унійних (“уніатських”) церков на цих теренах.

У сьомому томі реконструйовано визвольний похід 1648 р. війська Б. Хмельницького на Перемишль, Томашів, Холм і добре укріплене Замостя. Зауважено й те, що Холмщина і Підляшшя, поряд із Волинню та іншими українськими землями теж делегувала своїх послів (щоправда, небагато) до козацьких полків¹¹.

Концентровану інформацію про цю “органічну частину української землі” – “за Бугом, між лівим берегом Бугу і поріччям Вепру” вчений зібрав у нарисі “Холмщина (головні моменти в історії її приналежності)”, який опублікувало 19 травня 1900 р. львівське “Діло”¹². Особливо цінними є авторські зауваги про те, що король Казимир у 1352 р. назвав Холм “руським містом”, а батько польської історіографії Ян Длугош підтвердив: Холм лежить “на Русі”¹³.

Що ж до модерної історії краю, то вона добре відображена у виступах, науково-популярних статтях та публіцистиці М. Грушевського. Зокрема у статті “Українці” (1910) він доводив, що Холмщина як давня українська провінція цілком механічно приєднана Віденським конгресом 1815 р. до польських провінцій Конгресового королівства. Водночас критикував насадження царатом у 1870-і роки “русифікаторського православ’я”, що породило серед населення категорію “впертих уніатів”. Утім, вони згодом часто “перетворювалися на католиків”. Натомість нові католики в “пізнішій офіційній статистиці вже фігурували як поляки”¹⁴.

⁷ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ: Наукова думка, 1992), т. 2, 403–404.

⁸ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ: Наукова думка, 1994), т. 4, 20–46.

⁹ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ: Наукова думка, 1994), т. 5, 166, 180–181, 217.

¹⁰ Там само, 271, 375.

¹¹ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ: Наукова думка, 1995), т. 7, ч. 3, 96–108, 156.

¹² Михайло Грушевський, *Твори: у 50-ти томах* (Львів: Світ, 2005), т. 3, 74–77, 579.

¹³ Там само, 75.

¹⁴ Там само, 86–129.

На початку ХХ ст. М. Грушевський всупереч польським політикам неодноразово відстоював думку про необхідність виділення Холмщини з Люблінської та Сідлецької губерній в окрему губернію. І лише після тиску українських депутатів кількох скликань російська Дума ухвалила 1912 р. т.зв. “Холмський законопроект”, який, підкреслює вчений, “поляки прийняли ... як замах на польське національне добро, а його здійснення – як національний погром, відібрання польської провінції, “четвертий поділ Польщі”¹⁵.

В час Української революції М. Грушевський робив усе, щоб на Берестейських переговорах 1918 р. Холмщина була “прилучена” до УНР, а це у відповідь викликало страшне роздратування в “польських буржуазних і націоналістичних кругах”¹⁶. Щоправда, у промові в Центральній Раді 15 березня 1918 р. при ратифікації цього договору М. Грушевський висловив жаль і невдоволення з приводу того, що “наш Дорогичин, один із наших історичних кордонів, в якому коронувався Данило, не увійшов до нашої території”¹⁷. Однак цей український терен в орбіті УНР утримати не вдалося. У радянську добу до етнополітичних проблем Холмщини історик із зрозумілих причин повертався мало.

Глибоке холмське коріння мав кращий учень М. Грушевського Іван Крип’якевич. Як відомо, три покоління Крип’якевичів – прадід історика, його дід і батько були холмщачами, греко-католицькими священиками. Прадід Михайло був парохом у Хмельку Білгорайського повіту, дід Михайло – парохом Горишева Замостянського повіту. Обоє покинули 1874 р. Холмщину після російських репресій на Греко-католицьку церкву та її непокірних душпастирів. Батько історика Петро народився у Горишеві, навчався у Холмській гімназії, яку не закінчив, бо з родиною змушений був переїхати до підавстрійської Галичини, невдовзі став священиком, ученим-теологом. Під впливом родинного оточення, особисто М. Грушевського Іван Крип’якевич підготував майже чотири десятки праць про Холмщину – її фольклор, церкви і школи, просвітників, письменників, істориків¹⁸. Одну зі своїх перших статей 19-річний студент

¹⁵ Михайло Грушевський, “Повернення Холмщини,” *Михайло Грушевський, Твори: у 50-ти томах* (Львів: Світ, 2005), т. 3, 33–34; Михайло Грушевський, “Відлучення Холмщини,” *Михайло Грушевський, Твори: у 50-ти томах* (Львів: Світ, 2005), т. 2, 213.

¹⁶ Михайло Грушевський, “За Холмщину,” *Михайло Грушевський, Твори: у 50-ти томах* (Львів: Світ, 2007), т. 4, кн. 1, 107.

¹⁷ Михайло Грушевський, “Промова в Центральній Раді 15 березня 1918 р. при ратифікації Мирового договору,” *Михайло Грушевський, Твори: у 50-ти томах* (Львів: Світ, 2007), т. 4, кн. 1, 116–119.

¹⁸ Іван Крип’якевич, “Холмські колядки і щедрівки,” *Українське слово*, 1916, ч. 7; Іван Крип’якевич, “З народних пісень Холмщини,” *Українське слово*, 1915, ч. 46, 47, 49–52, 54, 61–63, 68; Іван Крип’якевич, “З холмських типів. Записки русофіла,” *Українське слово*, 1915, ч. 132; Іван Крип’якевич, “Письменники і просвітители Холмщини,” *Українське слово*, 1915, ч. 90, 94, 97; Іван Крип’якевич, “Українські школи на Холмщині,” *Українське слово*, 1915, ч. 59; Іван Крип’якевич, *Холмщина* (Львів: Видання Союзу визволення України, 1915); Іван Крип’якевич, “Для Холмщини і Волині,” *Діло*, 1916, ч. 104; Іван Крип’якевич, “Холмські традиції,” *Діло*, 1918,

Львівського університету опублікував 1905 р. у “Записках НТШ” (т. 66) про “літературний спір” 1872 р. на Холмщині, спровокований брутальними діями русифікаторів.

У роки Першої світової війни молодий науковець очолював Бюро культурної допомоги Холмщині та Волині, яке поширювало серед населення “Святе письмо”, художні та історичні твори, зокрема М. Грушевського та І. Крип’якевича. Тоді ж Іван Петрович опублікував низку статей у газетах “Діло”, “Свобода”. “Українське слово”, присвячених історії та культурі Холмщини. 1915 р. накладом Союзу визволення України вийшла брошура кишенькового формату (32 с.) “Холмщина”, де вчений популярно відтворив основні віхи літопису краю.

У неопублікованій монографії “Нарис історії Холмщини ХІХ ст.” (169 с.) учений проаналізував територіально-адміністративний та етнополітичний статус краю у Варшавському князівстві і Польському королівстві (з 1815 р.), зокрема перебування його у складі Люблінського і Подляського воєводств (від 1847 р. губерній), а з 1867 р. у Люблінській і Сідлецькій губерніях¹⁹.

І тут постає логічне питання: чому майже закінчена на початку 60-х років праця не була опублікована? Ймовірно, цьому перешкождала влада і київське керівництво АН УРСР, які не бажали гнівити комуністичну владу ПНР, що намагалася денаціоналізувати (полонізувати) прикордонні терени. Натомість вихід у світ цієї студії міг підживити “буржуазно-націоналістичні” настрої серед українців, яких не вдалося депортувати з Холмщини ні в УРСР, ні на північ Польщі. Зрештою, Й. Сталін не підтримав ідеї лідера КПУ М. Хрушова щодо передачі у 1945 р. Холмської області до УРСР.

Зрозуміло, що у цьому рукописі було чимало незручних для компартійної влади сюжетів. Наприклад, про західні етнічні кордони України, національно-культурну місію Греко-католицької церкви, яка стала на перешкоді русифікації краю, а тому в ХІХ ст. була насильно “возз’єднана” владою з агресивним московським православ’ям тощо. Очільником антиукраїнських акцій тривалий час (1905–1914 рр.) був Холмський єпископ Євлогій (Георгієвський), завдяки якому започатковано прощі до Почаєва і Києво-Печерської Лаври. Зауважує вчений і те, що русифікаторські акції влади спричинили перехід не менше 170 тис. бувших уніатів до Католицької церкви, а відтак їх полонізацію²⁰. У рукописі є ряд інших

ч. 34; Іван Крип’якевич, “Як поляки опікувалися Холмщиною,” *Свобода*, 1918, ч. 8; Іван Крип’якевич, “Перший історик Холмщини [єпископ Яків Суша],” *Наша Батьківщина*, 1939, по 2; Іван Крип’якевич, “З минулого Холмщини,” *Календар-альманах на 1943* (Краків, Львів, 1942), 43–48; Іван Крип’якевич, “З історії Холмського Собору,” *Холмська земля*, 1943, ч. 18; Іван Крип’якевич, “Старий Холм (Сторіччя ХІ–ХІІІ),” *Краківські вісті*, 1943, ч. 110; Іван Крип’якевич, “Церкви Холмщини і Підляшшя,” *Холмський православний народний Календар на 1944 р.* (Холм, 1943), 45–49, та ін.

¹⁹ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 314, спр. 376.

²⁰ Там само, 146.

політизованих сюжетів – про вплив польського повстання 1863 р., революції 1905 р. на суспільно-політичне та культурно-освітнє життя краю. Особливо могутніми були: страйк рільників, який охопив 1905 р. близько 70 поміщицьких маєтків Холмського повіту; шкільні страйки проти русифікації навчання та ін. Намагався історик також реконструювати програми та діяльність польських і російських громадсько-політичних структур краю. І. Крип'якевич зауважив і те, що революційного 1905 р. в оточенні Миколи II нарешті почали розглядати проект відокремлення Холмщини від Польського королівства, створення окремої Холмської губернії. Лише 1912 р. Дума ухвалила Закон про організацію Холмської губернії із східних частин Люблінської і Сідлецької губерній; за національним складом у ній проживало майже 52% українців, 30% поляків, 15% євреїв²¹.

Перераховує вчений також громадсько-політичну та релігійну періодику Холмщини кінця XIX – початку XX ст.: “Холмський греко-уніятський місяцеслов” (1866–1874), “Холмско-Варшавський епархиальний вестник” (1877–1881), “Холмський народний календар” (1884–1915), “Холмская церковная жизнь” (1906–1915), “Холмський народний листок” (1906–1915), “Братская беседа” (1909–1911), “Холмская Русь” (1912–1915). Зауважує також про популярність серед місцевих українців львівського “Діла” і київської “Ради”, творів Т. Шевченка, М. Грушевського²². Українську літературу насамперед популяризувала “Просвіта”, перші осередки якої створено 1907–1909 рр. у Седліці, Грубешові (під орудою К. Лоського) та ін. Вчений пише, що напередодні світової війни у Холмській губернії було 488 державних шкіл (12 середніх і 476 початкових). Окремо існували 362 парафіяльні школи²³.

Останній розділ рукопису присвячено драмі Першої світової війни, яка, на його думку, звільнила Холмщину з-під “влади Росії і ввійшла у період політичних змін”²⁴. Історик перераховує головні битви у регіоні (під Замостям і Томашевим 1914 р.), пише про винищення 99 сіл, зокрема австрійським і німецьким військом. Зауважує, що легіоністи Ю. Пілсудського, які діяли у складі цісарської армії, влітку 1915 р. теж поглумилися над українським населення Підляшшя, в окремих селах намагалися “перетворити церкву на костюл”²⁵. Щоправда, грабували й російські вояки, зокрема у церкві м. Біла викрали ікони, дзвони, устаткування. У цьому місті наприкінці війни заходами Української громади виходив часопис “Рідне слово” (1917–1918) – перший україномовний на Холмщині²⁶. Чимало уваги вчений також приділив аналізу системи управління Генерал-губернаторства у Любліні, заходам Загальної Української Ради (Відень) щодо заснування у краї українських шкіл і часописів.

²¹ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 314, спр. 376, 131, 146.

²² Там само, 140.

²³ Там само, 156.

²⁴ Там само, 158.

²⁵ Там само, 162.

²⁶ Там само, 167.

Відзначимо і те, що в архіві вченого також відклалися: рукописи про Холмський духовний суд і структуру Холмської єпархії першої половини XVII ст., топографію Холма і околиць, історіографію Холмщини, населені пункти Холмщини XIII–XX ст., картотеки хроніки подій, словники істориків і парохій Холмщини, свідчення очевидців подій Першої світової війни. Ці рукописи частково упорядкував син ученого Роман Крип'якевич. В науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України збережено історико-краєзнавчу картотеку вченого, в якій теж є матеріали з історії Холмщини. Щоправда, вона потребує реанімації і нового упорядкування.

Історію Холмщини досліджував ще один учень М. Грушевського – Мирон Кордуба²⁷. Як відомо, після вибуху Другої світової війни та закриття німецькою окупаційною владою Варшавського університету, професор змушений був переїхати до Холма, де влаштувався викладачем історії у місцевій українській гімназії й активно вивчав літопис краю, збирав джерела та історіографію, що стосувалися даної території. Невдовзі, 1941 р., у Кракові вийшла його “Історія Холмщини і Підляшшя”, в якій здійснено загальний географічний огляд і проаналізовано історичні аспекти етнополітичного розвитку регіону. Історико-краєзнавчу працю, учений розпочав із доісторичних часів та колонізації краю, а далі розглянув суспільно-політичне життя регіону у князівські часи. Для кращого пояснення способів первинного заселення території, формування системи населених пунктів, фортифікаційних споруд та форпостів М. Кордуба активно використовував топономастичні дані тощо²⁸.

Значне місце серед зацікавлень М. Кордуби займала історико-краєзнавча бібліографія. В його рукописній картотечі “Бібліографія історії України” у рубриках “Краєзнавство” та “Оселі” вміщено кілька десятків бібліографічних карток щодо Холмщини загалом та окремих населених пунктів краю. У розвідках відображено як загальні проблеми краєзнавства та історичної географії регіону, так і процес виникнення та історичного розвитку різних міст, зокрема подано відомості про адміністративно-територіальні зміни, архітектурні й історико-культурні об'єкти Холма²⁹.

Традиції славних попередників нині продовжують талановиті львівські науковці – історик Леонтій Войтович, археологи Віра Гупало, Юрій Лукомський та інші, які декілька років досліджують княжий Холм, його духовні святині.

²⁷ Михайло Горний, “Мирон Кордуба: дослідник історії Холмщини,” *Михайло Горний, Українці Холмщини і Підляшшя: Видатніші особи XX ст.* (Львів, 1997), 43–44.

²⁸ Олег Піх, “Мирон Кордуба та розвиток української історичної географії, краєзнавства і топоніміки в Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття,” *Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби)*, упоряд. Олег Піх та Оксана Руда (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015), ч. 1, 41.

²⁹ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Картотека М. Кордуби “Бібліографія історії України”, хронологічна частина, рубрика “Краєзнавство”, скринька 1-10б; Картотека М. Кордуби “Бібліографія історії України”, тематична частина, рубрика “Оселі”, скринька 4.

Сподіваємося, що цій археологічно-архітектурній експедиції не зашкодять ні польські політики, ні представники Римо-католицького костелу. Віримо також у прихильність влади Холма, яка, на жаль, влітку 2016 р. категорично відмовилася дати дозвіл на спорудження пам'ятника великому Українцю. Однак М. Грушевський був не лише уродженцем міста, але і його фаховим літописцем.

CHOLM LAND IN LIFE AND CREATIVITY OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Mykola LYTUVYN

The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
the Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations,
4, Kozelnytska str., 79026, Lviv, Ukraine

The article analyses research of Mykhailo Hrushevsky and his best students – Ivan Krypiakevych and Myron Korduba, dedicated to history and culture of Kholm region.

During his stormy life, the renowned historian had not forgotten his birthplace—Kholm region, also referred to as Kholmshchyna, Kholmsh-Podlask Rus, Zabuzhia / Zabuzhe, Zabuzhska Rus in his times. Hrushevsky's multi-volume 'History of Ukraine-Rus' (11 volumes, 12 books) contains hundreds of references to Kholm and Kholm region; it describes extensively shrines of the princely city; reconstructs the liberation campaign of 1648 led by Khmelnytsky and passing Przemyśl, Tomashiv, Kholm, and Zamosc.

In the second volume, published in Lviv in 1905, a chronicle of a princely Kholm foundation is cited. Hrushevsky also argued that "in the times of Yuri, son of Leo' Kholm controlled lands of Belz, Cherven" and Dorohychyn. In general, by the late 14th century Kholm used to be 'from time to time a seat of prince', the capital of the middle Zabuzhzhia, which Poles continuously tried to conquer. The seventh volume reconstructs the liberation campaign of 1648 led by Khmelnytskyi, which also affected these lands. It is also noted that Kholm and Podlasie regions, alongside with Volhynia and other Ukrainian lands, delegated their ambassadors to Cossack regiments.

Contemporary history of the region was well reflected in the speeches, popularizing articles and opinion pieces by Hrushevsky. In particular, in the article "Ukrainians" (1910), he argued that the Kholm region being an ancient Ukrainian province, was mechanistically annexed by the Vienna Congress of 1815 to the Polish provinces of the Congress Poland.

During the Ukrainian Revolution Hrushevsky made every effort to ensure that at the Treaty of Brest-Litovsk negotiations of 1918 Kholm region was 'reunited' with Ukraine, which caused a terrible irritation in the 'Polish bourgeois and nationalist circles'. In a speech in the Tsentralna Rada on March 15, 1918, at the ratification of this treaty, Hrushevsky expressed his regret and discontent that 'our Dorohychyn, one of our historical boundaries, where Danylowas crowned, did not become our territory'. It was not possible to get and hold control of this Ukrainian territory at the time. In the Soviet era, the historian obviously hardly returned to the ethnic and political issues of the Kholm region.

Students of Hrushevsky also researched the history of Kholm region. In particular, Ivan Krypiakevych penned around four dozens of publications on Kholm region, its folklore, churches and schools, enlighteners, writers, and historians. Myron Korduba authored "The History of the Kholm and Podlasie Regions" (1941).

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Ivan Krypiakevych, Myron Korduba, Kholm region, history, culture, folklore.

REFERENCES

- Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. Kartoteka M. Korduby "Bibliohrafiia istorii Ukrainy". Khronolohichna chastyna. Rubryka "Kraieznavstvo". Skrynka 1-10b. (in Ukrainian).
- Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. Kartoteka M. Korduby "Bibliohrafiia istorii Ukrainy". Tematychna chastyna. Rubryka "Oseli". Skrynka 4. (in Ukrainian).
- Hornyi, Mykhailo. "Myron Korduba: doslidnyk istorii Kholmshchyny." *Mykhailo Hornyi, Ukrainsi Kholmshchyny i Pidliashshia: Vydatnishi osoby XX st.* Lviv, 1997. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Vidluchennia Kholmshchyny." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory: u 50-ty tomakh.* Lviv: Svit, 2005, t. 2. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Za Kholmshchynu." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory: u 50-ty tomakh.* Lviv: Svit, 2007, t. 4, kn. 1. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Povernennia Kholmshchyny." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory: u 50-ty tomakh.* Lviv: Svit, 2005, t. 3. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Promova v Tsentralnii Radi 15 bereznia 1918 r. pry ratyfikatsii Myrovoho dohovoru." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory: u 50-ty tomakh.* Lviv: Svit, 2007, t. 4, kn. 1. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* Kyiv: Naukova dumka, 1992, t. 2. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* Kyiv: Naukova dumka, 1994, t. 4. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* Kyiv: Naukova dumka, 1994, t. 5. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* Kyiv: Naukova dumka, 1995, t. 7, ch. 3. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Tvory: u 50-ty tomakh.* Lviv: Svit, 2005, t. 3. (in Ukrainian).
- Kolisnyk, Iryna. *Ukrainska istoriografiia (XVIII – pochatok XX stolittia).* Kyiv: Heneza, 2009. (in Ukrainian).
- Kornylovych, Mykhailo. "Bizhenska trahediia Kholmshchyny y Pidliashshia." *Nad Buhom i Narvoiu* 1 (2016): 15–20. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Dlia Kholmshchyny i Volyni." *Dilo.* 1916, ch. 104. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Z istorii Kholmskoho Soboru." *Kholmska zemlia.* 1943, ch. 18. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Z mynuloho Kholmshchyny." *Kalendar-almanakh na 1943.* Krakiv, Lviv, 1942. 43–48. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Z narodnykh pisen Kholmshchyny." *Ukrainske slovo.* 1915, ch. 46, 47, 49–52, 54, 61–63, 68. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Z kholmskykh typiv. Zapysky rusofila." *Ukrainske slovo.* 1915, ch. 132. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Pershyi istoryk Kholmshchyny [iepyskop Yakiv Susha]." *Nasha Batkivshchyna.* 1939, no 2. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Pysmennyky i prosvityteli Kholmshchyny." *Ukrainske slovo.* 1915, ch. 90, 94, 97. (in Ukrainian).
- Kryp'iakevych, Ivan. "Staryi Kholm (Storichchia XVI–XVIII)." *Krakivski visti.* 1943, ch. 110. (in Ukrainian).

- Krypiakevych, Ivan. "Ukrainski shkoly na Kholmshchyni." *Ukrainske slovo*. 1915, ch. 59. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. "Kholmski koliadky i shchedrivky." *Ukrainske slovo*. 1916, ch. 7. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. "Kholmski tradytsii." *Dilo*. 1918, ch. 34. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. "Tserkvy Kholmshchyny i Pidliashshia." *Kholmskyi pravoslavnyi narodnyi Kalendar na 1944 r.* Kholm, 1943. 45–49. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. "Tak poliakyy opikuvalysia Kholmshchynoiu." *Svoboda*. 1918, ch. 8. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. *Kholmshchyna*. Lviv: Vydannia Soiuzu vyzvolennia Ukrainy, 1915. (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V.Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. Fond 314, sprava 376. (in Ukrainian).
- Peresunko, Tina. "Hrushevskyi – na chasi!" *Den*. 11 zhovtnia 2016. (in Ukrainian).
- Pikh, Oleh. "Myron Korduba ta rozvytok ukrainskoi istorychnoi heohrafii, kraieznnavstva i toponimiky v Halychyni v druhii polovyni XIX – pershii polovyni XX stolittia." *Istorychne kraieznnavstvo (za materialamy kartoteky Myrona Korduby)*. Uporiad. Oleh Pikh ta Oksana Ruda. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2015, ch. 1. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2016 р.
Прийнята до друку